

## ЗА НАЧАЛОТО НА СЛАВЯНСКАТА ПИСМЕНОСТ

### ЦИКЪЛ СВЕДЕНИЯ В СРЕДНОВЕКОВНАТА РУСКА КНИЖНИНА

*Клементина Иванова-Константинова*

Известно е, че голяма част от произведенията на старобългарските писатели не само се разпространяват широко сред източните славяни и преди всичко в Русия, но се включват органически в новото си обкръжение и заживяват собствен живот. Често те се изменят под влиянието на условията и биват подлагани на значителна преработка.

В състава на руските сборници от различен тип са достигнали до нас редица произведения, свързани с делото на славянските просветители. Значителна част от тях възникват в края на XIV—XV в., когато подемот на народностното съзнание в Русия след Куликовската битка предизвиква повишен интерес към историческите въпроси.

През средата или третата четвърт на XV в. възниква и един любопитен компилативен цикъл за началото на славянската писменост, в който руският книжовник е включил сведения за съдбата на славянското писмо сред западните и източните славяни. Централно място в цикъла заемат известията за живота и дейността на Константин-Кирил и преди всичко пространните извлечения от неговото житие.

Компилацията, която ще наречем условно „За началото на славянската писменост“, е известна в науката, но е изучавана преди всичко като източник на сведения за началото на Кириловото писмо. В такъв аспект тя привлича вниманието на М. Погодин, който издава текста ѝ.<sup>1</sup> О. Бодянский също се интересува само от отделни вести в цикъла, без да търси зависимост между тях. Въпреки че познава три преписа от компиляцията, О. Бодянский не я разглежда като самостоятелно цяло.<sup>2</sup> Ив. Франко също публикува част от текста по Креховската палея, но се спира преди всичко върху Азбучната молитва.<sup>3</sup> Целият цикъл не е бил предмет на специално проучване.

„За началото на славянската писменост“ възниква като част от състава на Втората разширена редакция на тълковната палея или, както още се нарича, Хронографическа тълковна палея.<sup>4</sup> Пред автора на този компилативен цикъл са стояли две задачи: от една страна, да за-

<sup>1</sup> В приложение към руския превод на Йос. Добровский, Кирилл и Мефодий, словенские первоучители. Перевод М. Погодина, Москва, 1825.

<sup>2</sup> О. Бодянский, О времени происхождения славянских писем, Москва, 1855, стр. 91—111. „Кто бы ни составлял, однако, Палею, . . . та часть ее, в коей заключаются сведения, относящиеся к нашему предмету, представляет, как нарочно, самое странное смешение известий, взятых на выдержку из разных источников, бог весть кем составленных, но списанных соими писцами со всею добросовестностью“ (стр. 94).

<sup>3</sup> Ив. Франко, Апокрифи і легенди з українських рукописів, т. I, У Львові, 1896, стр. LV—LXI; от същия автор, Kleine Beiträge zur Geschichte der kirchenslav. Literatur. — Archiv für Slavische Philologie, XXXV, 1914, с. 159—160.

<sup>4</sup> Поради особеностите на тази редакция, съчетаваща Тълковната палея с части от Хронографа, в отделни описи и изследвания тя има различни заглавия — например преписът от 1477 г. е обозначен като Палея, а преписът от 1494 г., най-известен и изучаван във връзка с Кирило-Методиевото дело, е известен като Хронограф.

пълни своя разказ с известия за историята на славянската азбука (каквито той не е намерил в двата си основни източника — Тълковната палея и Хрониката на Амартол), а, от друга — да възхвалява княз Владимир като продължител на Кириловата просветна традиция в руската земя.

Основен източник на руския книжовник е Пространното житие на Константин-Кирил. От него той заема обяснението на философията, текста на пренията с патриарх Аний, с хазарите, сарацините и триезичниците в Рим. Изглежда, че съставителят на цикъла сам е съкратил творбата при включването ѝ в компилацията, а не си е послужил с готово извлечение: пренията се оказват съзвучни с предишния текст на Тълковната палея, която изобилствува с богословски изложения, насочени срещу „жидовина“ и с различни изобличения на еретическите учения.<sup>1</sup> Освен това в Палеята са поместени и други откъси от житието „Толкование о потири Соломон“ и епизодът, разказващ за обеда на Кирил у кагана.

Освен житийния текст в цикъла са включени части от „За буквите“ на Черноризец Храбър, Азбучната молитва, а от руските съчинения — похвала на княз Владимир и интересното „Сказание о грамоте Русьстей“. Сказанието вероятно е влязло в компилацията чрез Пространното житие, в текста на което то се среща от средата на XV в.<sup>2</sup>

В изследването си върху редакциите на Тълковната палея В. М. Истрин отделя място и на цикъла „За началото на славянската писменост“, но неоправдаво го разделя на две статии. Първата, наречена от него „Сказание о Константине философе“, включва предхождащите Азбучната молитва сведения за славянското писмо, самата Азбучна молитва и откъсите от житието на Константин; втората статия, „Похвала князю Владимиру“ — останалият текст.<sup>3</sup> Самата структура на компилацията, както и нейната по-нататъшна съдба, както ще видим, опровергават разделянето ѝ на две статии. Вътрешната връзка на сведенията е била чувствувана от руските книжовници, които са извели този цикъл от състава на Хронографическата тълковна палея и го разпространяват като самостоятелна цялост.

Най-ранните преписи от компилацията, които датират от втората половина на XV в., се срещат само в състава на Хронографическата тълковна палея. От края на XV и началото на XVI в. цикълът вече се откъсва от първоначалното си местоположение и се среща в различни сборници с историческо или смесено съдържание: в сборници със слова и жития, в тълковни псалтири и т. н.

Така например в 1640 г. към редакцията от 1601 г. на Хронографа<sup>4</sup> е съставено приложение от различни исторически статии, между които и „За началото на славянската писменост“. Засега са известни два преписа на Хронографа от 1601 г. с приложението. Първият се намира в сбирката на А. С. Уваров под № 1363 (16) и се датира от XVII в., а вторият обема два тома от сбирката на М. Погодин — № 1441 и 1142, механично разделени един от друг поради големината им. Приложението се намира във втория том. Ръкописите са от края на XVII — нача-

<sup>1</sup> Същото извлечение се среща и в други ръкописи независимо от компилацията, но преписите не са по-ранни от края на XV в. Срв. А. Е. В и к т о р о в, Описание рукописных собраний в книгохранилищах Северной России, СПб., 1890, стр. 73; Б. Ст. Ангелов, Из старата българска, сръбска и руска литература, кн. II, София, 1967, стр. 29.

<sup>2</sup> Най-ранният известен препис на Пространното житие, съдържащ и Сказанието, се намира в ръкопис № 19 от библиотеката на Московската духовна академия от средата на XV в. Издаден е от Боянски, Чтения ОИДР, 1863, кн. II, стр. 3—32.

<sup>3</sup> В. М. И с т р и н, Редакции Толковой палеи. — Описание полной и краткой Палеи. Известия Отделения русского языка и словесности, X, 1905, кн. 4, стр. 139 и сл. и особено 194—195. В. Истрин сочи 5 преписа на Хронографическата тълковна палея — Синодалния от 1477 г. (намира се в ГИМ, Москва), т. нар. Хронограф от 1494 г., известен чрез публикацията на М. Погодин, Дубовската палея от 1518 г. (двата последни ръкописа се намират в ГБЛ, Москва), препис, намиращ се в Погодиновата сбирка, според Истрин от XVI в., но по воден знак се датира от 80-те, 90-те години на XV в. и Чудовската палея (ръкопис № 348 от сбирката на Чудовския манастир, намира се също в ГИМ, Москва) от XVI в. Креховската палея от края на XV — началото на XVI в. не е била известна на Истрин и той не я отбелязва в своето изследване.

<sup>4</sup> За редакцията от 1601 г. вж. С. Розанов, Заметки по вопросу о русских хронографах. Журнал Министерства нар. просвещения, ч. 351, ян. 1904, стр. 92—136.

лото на XVIII в. Близостта им с Уваровия препис (както по подредба, така и по външни белези) предполага, че са преписвани от него.<sup>1</sup>

„За началото на славянската писменост“ попада и в хронографически сборници. Един препис от този тип ни е засвидетелствуван в ръкопис № 456 от Румянцовия музей, Москва.

Сборникът е от XVII в. и има следното заглавие: *прологъ свѣтъчъ собраніе ѿ многихъ азбукъ, ѿт мнѣга на мало*. Преди целия цикъл има заглавие „ѿ словенѣхъ“.

Както вече отбелязах, интересът към компилацията е много голям. Тя се преписва и в сборници със слова и жития. И двата преписа, които са известни в такава обкръжение, се намират в непосредствена близост със словата на Кирил Туровски. (В ръкопис № 1934 от сбирката на М. Погодин и в ръкопис № 1132 от сбирката на ГБЛ, Москва.<sup>2</sup>) Вероятно съставителят на сборниците е бил привлечен от житийния материал, съдържащ се в компилацията, тъй като не е имал под ръка цялото житие на Константин-Кирил. Това предположение се подкрепя от факта, че и в двата преписа заключителната похвала на княз Владимир е изпусната и компилацията завършва с разказа за смъртта на Кирил.<sup>3</sup>

Останалите известни преписи на „За началото на славянската писменост“ са поместени като приложение към тълковен псалтир (два преписа — в ръкопис № Д-24, намиращ се в библиотеката на АН СССР, Ленинград, Архангелската сбирка и в ръкопис № 101 от сбирката на М. Погодин, съхраняван в ГПБ, Ленинград): в сборник със смесено съдържание от сбирката на Богданов — № 0 XVII 40, също от ГПБ (в него са поместени два преписа на компилацията, единият — непълен). Също в сборник със смесено съдържание, от Варшавската библиотека, съдържащ между другото кратката редакция на Палеята, апокрифни статии части от „Изборника“ и т. н. се намира още един непълен препис от компилацията. Преписвачът на сборника е изоставил откъсите от Пространното житие и похвалата на Владимир. Таблица на ръкописите, съдържащи компилативния цикъл, вж. в Приложение към настоящата статия.

В състава на Хронографическата тълковна палея. „За началото на славянската писменост“ се намира непосредствено след съобщението за смъртта на Роман I Лакапин и по начин на изложение е тясно свързан с целия исторически разказ; цикълът няма отделно заглавие, а започва с годината на събитието; В лѣт(о) *ѣстѣ (!)*. Константинъ философъ нарицаемый Кѣрил створил грамотѣ словенскимъ ѣзыкомъ гл(аголе)мю литицю въ дни Михаила ц(а)р(а) греческаго и въ дни кн(а)з(а) Рюрика новгородцкаго, егоже с(ы)н(о)мъ рѣскаа землѣ предаде.<sup>5</sup> Това сведение за създаване на азбуката е извлечено от „За буквите“ на Черноризец Храбър. Годината е предадена погрешно във всички известни ми преписи на компилацията, а названието на азбуката — „лѣтица“ в по-късните преписи се среща и като „тилица“.

Сведенията за изобретяване на азбуката от Константин-Кирил служат като въведение към останалите части на компилацията. Непосредствено след него в преписите, намиращи се в Хронографическата тълковна палея, стои заглавие „О грамотѣ“. То не е първично — липсва в най-стария препис от 1477 г., а в Погод. № 1435 е написано в полето като указание към текста. Следващите преписвачи вече го поместват в самия текст и го подчертават с червено-

<sup>1</sup> Леонид (Кавелин), Систематическое описание славянорусских рукописей графа Уварова, к. III, Москва, 1894, стр. 48—52; за ръкописите от сбирката на М. Погодин вж. К. л. Константинова, Нови данни за разпространението на Азбучната молитва в средновековната руска книжнина, Език и литература, XXV, 1970, кн. 6, стр. 63—79.

<sup>2</sup> Записки Отдела рукописей Государственной библиотеки СССР. . . , Москва, 1963, стр. 292—299.

<sup>3</sup> Л. 27 об. (по рък. № 1934 от сбирката на Погодин): . . . и вѣроу оутвердивъ оу нихъ правѣроу и книги написавъ рускимъ ѣзыкомъ и добръ наоучивъ и вѣтѣдоу иде в Римъ.

<sup>4</sup> Този препис ми бе посочен от проф. К. Куев, комуто изказвам благодарност.

<sup>5</sup> Текстът на компилацията предавам по препис от сбирката на М. Погодин № 1435, нататък Погод. 1435, като развързвам титлите, надредните букви поставям в текста и въвеждам съвременна пунктуация. Буквите, имащи фонетична стойност, се възстановяват в скоби.

слов (например в Чудовския препис). Когато компилацията се откъсва от първоначалното си място, тя получава ново заглавие: „Прѣнѣ Кирила Философа з жиждь“, а „О грамотѣ“ се изпуска.<sup>1</sup> Варшавският препис носи наслов: „Словѣ въ Кирилѣ философѣ“ и въведението е съкратено: Философъ нарицаемыи Кириль твориль грамоту словенскимъ ѡзъкомъ, гл(а)големоуа литицу. В преписа, поместен в Хронографически сборник № 456 от Румянцовия музей под заглавие „въ словенехъ“, се намира следният текст, който предхожда компилацията: В лѣтѣмъ  $\text{ѣ} \text{ст} \text{ѣ} \text{въ} \text{ц}(\text{а}) \text{рство}$  Михаила  $\text{ц}(\text{а})$ -

рѣа и м(а)т(е)ри его  $\text{ѣ} \text{вѣд}(\text{о}) \text{ры}$  начаса призывати рускаа землѣа. В лѣтѣмъ  $\text{ст} \text{ѣ} \text{з}$ . Имаху данъ вариаши из Самѣрина на чадѣи и на словенехъ и на мери и на превечал. Акѣвари имаху

данъ на полянехъ. В лѣтѣ  $\text{ѣ} \text{сто}$  изгнаша вариагъ. В лѣто  $\text{ѣ} \text{стог}$  въ дни Михаила  $\text{ц}(\text{а}) \text{рѣа}$  греческаго ѣвъ дни кн(а)сѣа Рюрика Новгородцаго (!) его же с(ы)нѣмъ рускаа землѣа преиде С(вѣ)тъи Кнѣзѣстѣнѣтъи филосоѣ нарицаемыи Кирилъ сѣтвориль грамоту славенскимъ ѡзъкомъ гл(а)големую литицу.  $\text{Ѡ}$  грамоте . . . . и т. н.

След заглавието „О грамотѣ“ руският книжовник помества на първо място още едно извлечение от Храбър — за създаване на гръцкото писмо: Греческѣю грамотѣ створиша з мѣж: Полимид, Кадмисилѣи, Симонъ,  $\text{Ѡ}$ похарѣи, Диѡнис. В различните преписи имената се предават с известни варианти. Понякога руският книжовник, комуто съчинението на Черноризец Храбър е било добре познато, допълва известието. Така във втория препис от ръкопис № ОХVII 40 намираме следния текст: Греческую же грамоту составиша з мужъ Полимид, Кадмисилѣи, Симонид, Епихарѣи и Дионис и иных два, всех же семь. Таже по мнозехъ лѣтехъ божимъ повелѣниемъ обрѣтѣся  $\text{Ѡ}$  мужеи и преложиша отъ жидовскаго ѡзъка во гречески. С(вѣ)тъи же Кирилъ словенский учитель единъ преведе.

Веднага след този пасаж следва Азбучната молитва, посочена като произведение на Константин-Кирил: Сие же реч(е) сѣ(а)тъи Кирил. Азъ словомъ сим . . . Текстът ѝ се отличава с известни редакционни промѣни, които са общи за всички преписи от компилацията и трябва да се отнесат за сметка на нейния съставител.<sup>2</sup> В най-ранните преписи от Хронографическата тълковна палея (Синодалния от 1477, Псковския от 1494 г. и преписания от него Попконстантиновъ ръкопис от 1518 г.) като добавка към текста на молитвата се намира следното известие: И по семь Диѡнисъ з. ѡ. ѡ. ѡ. ѡ. ѡ. ѡ. ѡ. 8. Авторът си е послужил с известието на Черноризец Храбър за шестте двугласни, изнамерени от Дионисий, за да включи в своя текст ония букви от азбуката, за които няма стихове в Азбучната молитва. В по-късни руски преработки на тази творба към нейния текст се прибавят нови стихове, отговарящи на тези букви.<sup>3</sup>

След като представя нагледно чрез стихотворения акростих славянската азбука, компилаторът се обръща към събитията от руската история и разказва за покръстването на руската земя: „Потомъ же(е) малѣмъ лѣтѣмъ минѣвшимъ кр(е)щ(е)на быс(ть) землѣа рѣскаа въ дни бл(а)говѣрнаго кн(а)зѣа Волоримера с(ы)на С(вѣ)тъславлѣа внѣка Игорѣва и Ѡлжина, положьшеа прѣвое начало кр(е)щ(е)нѣа в земли рѣскои, а правнѣка Рюрикова в лѣта  $\text{ѣ} \text{и} \text{ѣ} \text{и} \text{ѣ} \text{з}$  (в Погод. № 1435 тази година е пропусната). Текстът за покръстването се вмѣква на прѣвъ поглед съвсемъ неоправдано между Азбучната молитва, представена като творба на Кирил, и разказа за неговите прѣния, който се открива с въпроса за същността на философията: „Въпроси же(е) философа логофетъ  $\text{ц}(\text{а}) \text{р}(\text{е}) \text{въ}$  строителъ: хотѣхъ оувѣд(ѣ)ти, что ес(ть) филосоѣ(и)а.

<sup>1</sup> Такъв наслов намираме в преписите, поместени в тълковни псалтири, в приложението към Хронографа, редакция 1601 г., и в Богдановия сборник (първия, непълнен препис).

<sup>2</sup> Подробно за разночтенията на всеки отделен препис вж. в статията на К. Куев, Разпространение и сегашно местонахождение на Азбучната молитва, сб. Константин-Кирил Философ. Юбилеен сборник по случай 1100-годишнината от смъртта му, София, 1969, стр. 305—308 (безтежките под линия).

<sup>3</sup> Например в препис от ръкопис № 1025 от сбирката на М. Погодин, ГПБ, Ленинград.

Ун же реч(е): Б(о)жѣмъ и ч(е)л(овѣ)скимъ бытѣмъ развѣмъ, елико можеть ч(е)л(овѣ)къ при-  
ближитис(ѡ) б(о)жѣмъ ѡко дѣтель и оучит ч(е)л(овѣ)ка по вбразѣ и по подобію быти створшемъ  
и. Следват пренія с Аний: Нѣкто бѣ Аніи патрѣархъ ересь въздвиглѣ гл(агол)ѡ не творити  
ч(е)сть с(ва)тымъ иконамъ. ꙗ съгнаша и съ стола . . . Край: еретикъ ж(е) не оумѣ что реч(е) и  
оумолча и посрамлѣсѡ; със сарацините: И послан быс(тъ) тѣ же филосоѡ въ срацины и въ  
срацинехъ бѣша написали дѣмонескѣ вбраз на всѣхъ дверехъ кр(е)стѣанскихъ . . . Край: мы ж(е)  
дрѣга дѣла седѣмъ да не с телесемъ д(оу)ша погыбнѣтъ; с козарите: Паки нѣкто козаринѣ  
въпраша и реч(е) како вы золъ вбичаѣмъ имате . . . Край: То ты мы есмы оу б(о)га ч(е)стѣи-  
ше всѣхъ васъ ж(е) слѣдѣюще прор(о)чьскаго гл(а)са тако и творимъ; реч(е) бо г(осподь) посла  
ма и д(ѣ)хъ его; с евреите: И жидъ реч(е) како можеть б(о)гъ вмѣститис(ѡ) въ ч(е)л(овѣ)ка и  
ч(е)л(овѣ)къ быти . . . Край: також(е) и мы кр(е)стѣане оугождѣшимъ б(о)гъ ч(е)сть дѣемъ ѡт-  
дѣлающе доброе ѡт дѣмонѣскихъ вбраз. Слѣшавше ж(е) си козарѣне рекоша: сѣи филосоѡ  
съ б(о)жѣю помощію всю гордыню на землю низврѣже, а срациньскѣю на ѡнѣ пол моря пре-  
врѣже. Преди последното прение — с триезичниците руският компилатор прекъсѣва последова-  
телността на изложението, за да напомни отново основната мисълъ, спояваща целия цикълъ —  
че и руският народъ наредъ с останалите славяни е получилъ своята писменостъ непосредствено  
отъ Константин-Кирилъ: Егда ж(е) Константинъ филосоѡ сѣю грамотѣ створи и предасть ю мо-  
равѣ, чехѡмъ, лѣхѡмъ и прочимъ ѡзыкомъ, потомъ руси. Растѣшю ж(е) б(о)жѣю счѣнію злыи ж(е)  
дѣволъ не трѣпа того, вшедъ въ своѣ съсѣды, в латингъ . . . Край: и в(е)сь ѡзыкъ исповѣсть  
ѡко г(осподь) І(с)с(х)р(исто)с(х) въ славѣ б(о)г(о)у о(т)цю аминь. Симиж(е) словеси нѣмѣи большими  
посрамлѣ ѡ встави.

Както вече се каза, извадките отъ Пространното житіе заематъ централно място въ компо-  
зицията на цикъла. По отношение на житийния текстъ преписите на компилацията се разде-  
лятъ на две групи: въ най-старите преписи, намиращи се въ Хронологическата тълковна паляя  
(1477, 1494 и 1518 г.), извлеченията иматъ насловъ „Пр(е)м(ѣ)дростъ филосоѡа“ и съдържатъ го-  
репосочения пассажъ за патриархъ Аний и неговия диспутъ с Константин-Кирилъ. Въ останалите  
преписи имената на Аний и Константинъ не се споменаватъ и са заменени съ безличното „еретикъ  
рече“ „и философъ рече“<sup>1</sup>. По-значителни различия въ тази частъ на компилацията се явяватъ само  
въ единъ преписъ — въ втория (пѣленъ) отъ ръкописъ О XVII 40.<sup>2</sup> Въ него се споменава името на лого-  
тета „схоластикъ Варасихия Киарта“, а въ отговора на Константинъ за философията е вмѣкнатъ единъ  
допълнителенъ пассажъ, който не съществува въ Пространното житіе: Блаженнии же Константинъ фи-  
лософъ вопросимъ бывъ отъ схоластика логофета Варасихия Киарта что е(сть) философиѡ. От-  
вѣщанъ же божественнии Константинъ и реч(е): Философиѡ ес(тъ) страхъ г(осподе)нь, философиѡ

<sup>1</sup> Например въ Погод. 101: ꙗ еретикъ реч(е): невозможно тебѣ предѣлати со мною. Фило-  
сѡфъ реч(е): не людскаго вбичаѣмъ держи, но б(о)жѣи заповѣди зри . . .

<sup>2</sup> Както вече отбелязахъ, ръкописътъ съдържа два преписа отъ „За началото на славянската  
писменостъ“. Първиятъ, поместенъ на л. 72—74 об., не е пѣленъ и прекъсѣва въ началото на пре-  
нието между Константинъ и Аний: ꙗ паки реч(е) въ кую версту силѣиши душа ѡт телеси.  
В(тѣ)г(о) На старость. Ф(ило)соф(о) реч(е). Что на кую тѣ бранѣ слемъ, на телесную или на ду-  
шевную. Вториятъ преписъ безъ заглавие е поместенъ на л. 216—244. Въ него не само са разши-  
рени цитатите отъ Храбровата творба, но и самата тя е вмѣкната изцяло въ средата на цикъла,  
следъ извлеченията отъ Кириловото житіе. Вероятно върху състава на компилацията въ този слу-  
чай е повлияло съседството съ единъ преписъ на Азбучовникъ, въ началото на който обикновено  
се помества „За буквите“. Азбучната молитва по двата преписа е издадена отъ К. Куевъ, Не-  
известни преписи на Азбучната молитва, Езикъ и литература, XXIV, 1969, кн. I, стр. 83—86;  
„За буквите“ отъ съзия ръкописъ е публикуванъ въ книгата на К. Куевъ Черноризецъ Храбръ,  
София, 1967, стр. 261—264.

ес(ть) добродѣтельное житие, философия ес(ть) отбѣжаніе от всакого греха, философия есть любов непрестаннаа к б(о)гу. Философия ес(ть) б(о)жнимъ вѣщемъ и ч(е)л(ове)ческимъ разумъ благо-смотреливъ и елико ч(е)л(овѣ)къ можетъ благими дѣлы приблизитиса б(о)гу ꙗко дѣтелию учит его по образу и по подобию быти сотворшому и. Еретикъ реч(е) не возможно тебѣ предѣ-ети со мною . . . и т. и. Останалата част от текста, доколкото можах да проследя по достъп-ните ми ръкописи, не се отличава съ значителни разночетения).

След извлеченията от Пространното житие на Константин-Кирил в компиляцията е поме-стено още едно известие за славянската писменост, познато в науката под условното название „Сказание о грамоте русстей“ или „Сказание о славянской письменности“. То съдържа след-ните вести за Кирило-Методиевото дело и за славянското писмо:

а) За смъртта на Кирил: В лѣт(о) <sup>стѣ</sup> Кирил оучитель словенскѣ ѡзыкѣ м(ѣ)с(а)ца февралѣ д(и) д(е)нь, бывъ мѣ лѣта и многы просвѣтивъ ѡчении бож(е)ственными, к(и) г(оспод)ѣ ѡтиде и положенъ быс(ть) в Римѣ въ ц(ер)кви с(в)ат(а)го Климента.

б) Коментарий къмъ съобщението за „рушките“ букви от Пространното житие: Се же бѣди вѣдомо всѣми ѡзыки и всѣми людми ꙗко рѣскыи ѡзыкѣ нивѣтъ дѣлѣ прѣа вѣры с(в)ат(а)го сеа и грамота рѣскыа никимже ꙗвлена, но токмо самѣмъ б(о)г(о)мъ всесдрѣжителемъ и ѡтц(о)мъ и с(ы)н(о)мъ и с(в)ат(и)мъ д(и)х(и)мъ. Володимерѣ д(и)х(и)мъ с(в)ат(и)мъ влохнѣлъ вѣрѣ прѣати, а кр(е)-щеніе ѡт грекъ и прочіи наредъ ц(ер)к(о)внымъ и грамота рѣскаа ꙗвиласа б(о)г(о)мъ дана в Корсвѣнѣ рѣсинѣ, ѡт неѡж(е) наоучиса философъ Костѡлѣтинъ. ѡтѣдѣ сложивъ и написавъ книги рѣскимъ гл(а)с(о)мъ; и еврѣистѣи грамотѣ тогда же извѣче ѡт соморанина в Корсвѣнѣ. Тѣже мѣж рѣсинъ бѣше бл(а)говѣренъ постомъ и доброю дѣтелию въ ч(е)стѣи вѣрѣ единъ ѡедини-вса и тѣ единъ ѡт рѣска ѡзыка ꙗви са прѣж(де) христѣанъ сѣи и невѣдѣмъ никимъж(е) ѡт-кѣдѣ ес(ть). Тѣ же быс(ть) въ дни Михаила ц(а)рѣа и Ирины бл(а)говѣрныа.

в) За Моравската мисия на Кирил: И потомъ посланъ быс(ть) Константинъ в Моравѣ Ми-хаилѣмъ ц(а)р(е)мъ моравскомъ кн(а)зю просившю философа. И тамо шедъ, наоучи моравѣ и лѣхы и чехи и прочаа ѡзыку; и вѣрѣ православнѣю ѡутверди в нихъ и книги написа имъ рѣскимъ гл(а)с(о)мъ и добрѣ наоучивъ. И ѡтѣдѣ иде в Римъ и тѣ разболѣса и ѡблечеса в черныа ризы и нарекоша имѣ емѣ Кирилъ, в тои болести престависа(а).

г) За унищожаването на славянската писменост сред западните славяни: Потомъ многимъ лѣтомъ минѣвшемъ и пришедъ вои латинскыи в Моравѣ и в чехы и в лѣхы, раздрѡушиша вѣрѣ православнѣю и рускѣмъ грамотѣ ѡтвѣрже, а латинскѣю грамотѣ и вѣрѣ постави, правыа вѣры иконы пожже, а ел(и)с(ко)пы посѣче, а дрѣгъа разгна и иде в рѣскѣю землю, хотя и тѣхъ въ свою вѣрѣ привести и тамо побѣнъ быс(ть) вои латинскыи.

Текстът на Сказанието е познат и нееднократно изучаван. Продължително време преоб-ладава мнението, че сведенията за славянското писмо и особено за дейността на епископ Вой-тех (в нашия текст заменен с „вои латинскыи“) възхождат къмъ древни западнославянски из-точници. А. А. Шахматов<sup>1</sup> включва част от тяхъ в реконструкцията на „Сказание о прѣложе-нии книгъ“ т. е. Кирило-Методиевия пассажъ в Повесть временныхъ летъ. Н. К. Никольскій<sup>2</sup> и А.

<sup>1</sup> А. А. Шахматов, Сказание о прѣложении книгъ на словенскій ѡзыкъ, Jagiĉ-Fast-schrift, Berlin, 1909, стр. 172—188.

<sup>2</sup> Н. К. Никольскій, Повесть временныхъ летъ какъ источникъ для истории начального периода руской письменности и культуры — Сборникъ по русскому ѡзыку и словесности, т. II, вып. I, Ленинградъ, 1930, стр. 1—108. Прегледъ на литературата по този въпрос вж. у О. Кра-ликъ, Повесть временныхъ летъ и легенда Кристиана о святыхъ Вячеславѣ и Людмилѣ, Труды Отдела древнерусской литературы, XIX, 1963, стр. 177—207, особено 184—191. Специално изследване на пассажа за Войтехъ, който е несъмнено най-спорното място в цялото Сказание, се намира в труда А. В. Флоровскій, Чешские струи в истории русского литературного развития, Сборникъ Славянская филология, т. III, Москва, 1958, стр. 226—229.

И. Соболевски също поддържат древността на сведенията. Напоследък се утвърди мнението, изказано още от Г. Илински, В. М. Истрин, след тях и от В. Халопецки, че Сказанието е възникнало късно, най-вероятно през XIV или даже през първата половина на XV в. В. Ф. Мареш издаде „Сказание о славянской письменности“ по шестте известни на него преписа. От преписите, намиращи се в състава на компилацията, Мареш използва само двата, указани от О. Бодянский (от 1494 и 1518 г.).<sup>1</sup>

След разказа за печалния край Кирило-Методиевите традиции сред западните славяни тонът на компилацията рязко се променя. Покръстеният от Владимир руски народ заедно с новата вяра е възприел и идеята на славянското просвещение. От произведенята, посветени на княз Владимир, съставителят на компилацията избира възторжената възхвала на княза и на град Киев, извлечена от Житието на Владимир, написано от Яков мних.<sup>3</sup>

<sup>1</sup> В. Ф. Мареш, Сказание о славянской письменности (по списку Пушкинского дома АН СССР), Труды Отдела древнерусской литературы, XIX, стр. 169—176.

<sup>3</sup> Текстът вж. у Макарий, История русской церкви, т. I, 1889, Приложение II.

закѣи дав, прѣстави с(а), на горѣ погребен, съ же л лѣт(а) и г бывѣ въ с(ва)томѣ кр(ъ)ще-  
ни, и вѣрѣ ч(и)стѣ съблюдо, заповѣди г(оспод)на свершивѣ, прѣстави с(а), в рѣцѣ б(о)жѣи прѣ-  
давъ д(ѣ)шю, тѣло ж(е) его ч(е)стное положено быс(тъ) въ ц(е)ркви с(ва)тыа б(огороди)ца, юже  
сам созда. И быс(тъ) вторыи Константинъ земли рѣской Володимирѣ. Ѡ, с(ва)таа ц(а)ра Ко-  
стантине и Володимире, помозите на противныа сродникѣм ваю и людѣ избавляйте ѡт вса-  
кѣа бѣды грѣчскѣа и рѣскѣа,<sup>1</sup> ѡ мнѣ грѣшнем молитас(а) к б(ог)ѣ, яко дръзновеѣе кѣ б(ог)ѣ,  
да спасѣ сѣ ваю молитвами. Молю сѣ и мил сѣ дѣю, списаниѣм грамотица сѣа малыа, юже  
похваляа ваю написах, недостойныи [недостойным хѣлым ѣмомѣ и невѣжственным смыслом. Вы  
же с(ва)таа ц(а)ра Константинѣ I Владимирѣ молющес(а) ѡ нас, ѡ людехъ ѡвоих, прѣмѣта на  
м(и)л(о)ст(и)вѣ б(о)гѣ с(ва)тѣю ваю с(ы)нѣ Бориса и Глѣба, да вси вкѣпѣ возможете г(оспо)да  
ѣмолити с помощью силы кр(е)ста ч(е)стнаго и с м(о)л(и)твами прес(ва)тыа б(огоро)д(и)ца  
г(оспо)жа н(а)шеа и со всѣми с(ва)тыми].<sup>2</sup>

И така в „За началото на славянската писменост“ са съчетани различни по жанр и ха-  
рактер произведения. Материалът е подбيران с определена задача — не само да задоволи ин-  
тереса към историята на славянското писмо, но, преди всичко — да възхвали руската писме-  
ност и култура. На тази основна идея е подчинен целият цикъл независимо от това, че из-  
вадите от Кириловото житие заемат централно място в него; тя води и до някои противо-  
речия в изложението: на вестите, че Кирил е изнамерил буквите и написал азбуката, и то с  
„руским гласом“, се противопоставя съобщението, че тези букви са били известни още преди  
това на русина от Корсун. В съответствие с идеята за непосредна приемственост между де-  
лото на славянските просветители и културния възход на Киевското княжество след покръст-  
ването Константин Философ е представен не само като общославянски просветител, но и като  
пряк учител на руския народ, като предтеча на княз Владимир, с чиято възторжена похвала  
завършва цикълът.

Произведенията, разказващи за началото на славянското писмо, векове след тяхното въз-  
никване и при други исторически обстоятелства, отново стават необходими и актуални. Наред  
с руските съчинения от този период те служат на културното възраждане, което предшест-  
вува образуването на единна руска държава. Тяхното включване в подобни компилации е до-  
казателство за големия им авторитет. Те са търсени и ценени от руските книжовници не само  
като исторически свидетелства, но и като високохудожествени творби.

От друга страна, чрез цикъла „За началото на славянската писменост“ такива забележи-  
телни старобългарски произведения като Азбучната молитва и Пространното Кирилово житие  
стават още по-популярни и намират широко разпространение в многобройни ръкописи от XV  
до XVIII в.

## ПРИЛОЖЕНИЕ

„За началото на славянската писменост“ в състава на руски ръкописи

В Хронографическа тълковна палєа

Синодален препис № 210 от 1477 г.

Препис в ръкопис № 453 от сбирката на Румянцев (т. нар. Псковски хронограф) от 1494 г.

<sup>1</sup> В преписа от 1494 г. този пасаж се чете така: и люди избавляйте ѡт всакоа бѣды  
крѣпкѣа и роускѣа. О. Бодянский предполага, че изразът издава човек, ако не съвсем бли-  
зък на възхваляемия, то живял наскоро след него, по времето на „голямата беда“, т. е. според  
Бодянский на княжеските междоусобици. (О. Бодянский, О времени происхождения слав-  
янскихъ писмен, стр. 107.) Обаче останалите преписи пазят първичността на това място, ед-  
накво с житието на Яков ѡт всакоа бѣды грѣчскѣа и рѣскѣа.

<sup>2</sup> В Погод. 1435 краят на молитвата към Владимир и Константин е съкратен.

Погодински препис № 1435 от 90-те години на XV в.

Попконстантинов (Ундолски № 719) препис от 1518 г.

Креховски препис от XV — XVI в.

Чудовски препис № 348 от XVI в.

В приложение към Хронограф, редакция от 1601 г.

Препис в ръкопис № 1363 (16) от сбирката на Уваров, XVII в.

Погодински препис № 1442 от края на XVII—началото на XVIII в.

В хронографически сборници

Румянцев препис № 456 от XVII в.

В сборници слова и жития

Препис от ръкопис № 1132 от ГБЛ, Москва, втората четвърт на XVI в. (Непълен, липсва похвалата за Владимир).

Погодински препис № 1934 от първата половина на XVI в. (Непълен, липсва похвалата за Владимир).

Като приложение към Тълковен псалтир

Архангелски препис № Д-24 в БАН, Ленинград от XVI в.

Погодински препис № 101 от средата на XVII в.

В сборници със смесено съдържание

Богданов I препис от ръкопис О XVII 40, ГПБ, от XVII в. (Непълен, прекъсва в началото на пренията.)

Богданов II препис от същия ръкопис. (Деформиран, разширен със „За буквите“.)

Варшавски препис в ръкопис от XVI в. (Непълен, липсват извадките от Кириловото житие.)